

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО НАУКИ ЗА
ОБРАЗОВАНИЕТО И ИЗКУСТВАТА

SOFIA UNIVERSITY
ST. KLIMENT OHRIDSKI

FACULTY OF
EDUCATIONAL STUDIES AND THE ARTS

КАТЕДРА „ПРЕДУЧИЛИЩНА И МЕДИЙНА ПЕДАГОГИКА“

Снежана Истилиянова Радева

СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ МОДЕЛ ЗА ВКЛЮЧВАНЕ НА ДЕЦА ОТ РАННА ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ В ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ФОРМИ НА ПРЕДУЧИЛИЩНО ОБРАЗОВАНИЕ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

За присъждане на образователна и научната степен „Доктор“ по професионално направление 1.2 Педагогика (Предучилищна педагогика)

Научен ръководител:
проф. д-р Любослава Пенева

София

2026

Дисертационният труд „Социално-педагогически модел за включване на деца от ранна предучилищна възраст в институционални форми на предучилищно образование“ е обсъден и насочен за защита от катедра „Предучилищна и медийна педагогика“ при Факултета по науки за образованието и изкуствата на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Съдържанието на дисертацията обхваща увод, програмна ориентация на изследването, шест глави, заключение и изводи, литература и приложения. Дисертационният труд съдържа 327 страници, от които 283 страници основен текст, 9 страници литература и 35 страници приложения. В текста са включени 66 таблици и 25 фигури, онагледяващи основните етапи, анализи и резултати от изследването. Библиографията съдържа 194 източника, от които научна литература 23 на кирилица, 71 на латиница и 100 национални или международни документи.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на _____ 2026 г. от _____ ч. в зала _____ на Факултета по науки за образованието и изкуствата, бул. „Шипченски проход“ № 69А Материалите по защитата са на разположение в стая _____ на Факултета по науки за образованието и изкуствата.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....	4
ПРОГРАМНА ОРИЕНТАЦИЯ НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ.....	5
ПЪРВА ГЛАВА: ТЕОРЕТИЧЕН АНАЛИЗ НА ИЗСЛЕДВАНАТА ТЕМАТИЧНА ОБЛАСТ	7
ГЛАВА ВТОРА: ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ, ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	11
ГЛАВА ТРЕТА: СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА СОЦИАЛНИ И ПЕДАГОГИЧЕСКИ МОДЕЛИ ЗА РАННА ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ В БЪЛГАРИЯ.....	14
ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. ТЕОРЕТИЧНО КОНСТРУИРАНЕ И ПРИЛАГАНЕ НА СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ МОДЕЛ В РАННАТА ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ	16
ГЛАВА ПЕТА: АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ КОНСТАТИРАЩИЯ ЕТАП НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	18
ГЛАВА ШЕСТА: АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ КОНТРОЛНИЯ ЕТАП НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	21
ИЗВОДИ.....	29
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	33
ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	34
ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ:	35
СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	37

УВОД

Настоящият дисертационен труд е посветен на изследването на възможностите за разработване, прилагане и оценка на ефективността на социално-педагогически модел за подкрепа на деца в ранна предучилищна възраст (2–5 години), включително с фокус върху деца, изправени пред множество социални, икономически и образователни рискове.

Ранната предучилищна възраст е чувствителен период за развитието на детето, в който качеството на образователната среда и системната подкрепа имат дългосрочно значение за образователната и социалната му интеграция. В българския контекст този период е белязан от съществени неравенства в достъпа до организирани форми на образование и грижи, особено за деца от социално уязвими семейства и общности.

Анализът на съществуващите институционални и социални форми за ранно детско развитие показва, че системата се характеризира с фрагментарност, ограничена междусекторна координация и недостатъчно развита приобщаваща насоченост към възрастовата група 2–5 години. Налице е ясно изразен дефицит на интегрирани модели, които да съчетават педагогическа подкрепа, работа със семейството и активиране на общностния ресурс, особено в условията на бедност, социално изключване и ниска институционална ангажираност.

В този контекст дисертационното изследване си поставя за цел да разработи и емпирично да провери социално-педагогически модел, ориентиран към ранна интервенция, приобщаване и компенсиране на изходните дефицити в развитието на децата. Моделът е конструиран като интегрирана рамка, която обединява педагогически, семейни и общностни компоненти и осигурява подкрепа в ключовите преходи – от семейната среда към организирани форми на образование и към последваща училищна интеграция.

Изследването е реализирано чрез квази-експериментален дизайн в естествени социално-педагогически условия и включва констатиращ, формиращ и контролен етап. Чрез комбиниран подход, съчетаващ количествени и качествени методи, се анализират динамиката в развитието на децата, промените в родителските практики и ролята на общностния контекст като фактор за устойчивост на постигнатите ефекти.

Актуалността на темата се определя от необходимостта от научно обосновани решения за преодоляване на неравенствата в ранното детско развитие и от потребността от модели, които да бъдат приложими в реални социални и институционални условия.

Научната значимост на изследването се свързва с разработването и валидирането на социално-педагогически модел, който допринася за разширяване на теоретичните и емпиричните основания на приобщаващото образование в ранна възраст. Практическата значимост се изразява във възможността моделът да бъде адаптиран и използван в различни общностни и институционални контексти в подкрепа на деца и семейства в риск.

ПРОГРАМНА ОРИЕНТАЦИЯ НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Програмната ориентация на изследването е насочена към разработване, теоретично обосноваване и апробиране на социално-педагогически модел, който подпомага включването на деца в ранна предучилищна възраст (2–5 години), включително и на деца, живеещи в среда с множество рискове, в институционални форми на предучилищно образование.

Фокусът върху включването на деца, живеещи в среда с множество рискове, произтича от доказаните в национален и международен контекст предизвикателства, свързани с ограничен достъп до услуги, недостатъчна стимулираща семейна среда, натрупване на образователни дефицити още в ранното детство и повишен риск от социално изключване.

Настоящото изследване приема, че ефективното включване на децата от ранна предучилищна възраст изисква интегрирани педагогически и социални мерки, които да задействат компенсаторни, развиващи и превантивни процеси.

Цел на изследването е разработване и апробиране на теоретико- експериментален модел, съдържащ функционални педагогически и социални компоненти, които влияят върху процеса и резултата от включването на деца в ранна предучилищна възраст в институционални форми на предучилищно образование.

Реализирането на целта се осъществява чрез следните **основни изследователски задачи**.

1) Да се проучат основите социални и педагогически параметри на процеса и резултата от включването на деца в ранна предучилищна форма в обществени институции за предучилищно образование.

2) Да се анализират възможностите за прилагане на интегрирани социално-педагогически подходи и модели за включване на деца в ранна предучилищна възраст в организирани форми за предучилищно образование.

3) Да се апробира експериментален модел за включване на 2-5 годишни деца, включително и на деца, живеещи в среда с множество рискове, в институционални форми на предучилищно образование.

4) Да се анализират експериментални данни от различните етапи на изследването за формулиране на основните параметри на социално-педагогическия модел за включване на децата в институционални форми на предучилищно образование.

5) Да се предложи структуриран цялостен модел за включване на деца от ранна предучилищна възраст (2-5 годишни), включително и живеещи в среда с множество рискове, в институционални форми на предучилищно образование.

Обект на изследването са социалните и педагогическите аспекти на процеса на включване на 2-5 годишните деца, включително деца живеещи в среда с множество рискове в институционални форми на предучилищно образование, както и резултатите от него.

Предмет на изследването са закономерностите и спецификата на процеса на социализация и учене, които съдействат за успешно включване на децата в предучилищното образование.

Хипотеза на изследването:

Предполага се, че прилагането на експерименталния социално-педагогически модел ще повлияе значимо върху ефективното включване на деца в ранна предучилищна възраст в институционални образователни форми.

Методика на изследването

В настоящото теоретико-емпирично изследване са използвани следните основни групи методи:

1. *Методи за теоретично проучване:* преглед на наличните изследвания, регулаторна рамка в областта на образованието и социалните услуги
2. *Методи за събиране на емпирична информация:* наблюдение, беседа, психолого-педагогически експеримент (констативен, формиращ, контролен), анкета, интервю и пр.
3. *Методи за обработка на емпиричните данни (математико-статистически методи):* статистически анализ, триангулация на данните.

ПЪРВА ГЛАВА: ТЕОРЕТИЧЕН АНАЛИЗ НА ИЗСЛЕДВАНАТА ТЕМАТИЧНА ОБЛАСТ

1. Значимост на ранното развитие на детето и неговите проекции в следващите възрастови етапи.

Ранното детство се разглежда като решаващ етап в човешкото развитие, през който се формират ключови когнитивни, социално-емоционални, езикови и физически компетентности, определящи бъдещата образователна и социална реализация на детето. Ясно се подчертава ролята на качествено ранно образование като стратегическа инвестиция с висока обществена възвръщаемост и като ефективен инструмент за социална интеграция и осигуряване на равен старт.

Анализът се основава на съвременни научни изследвания и стратегически документи, които утвърждават ранното детство като приоритет на образователната, социалната и здравната политика. Проследени са и дългосрочните проекции на ранното развитие в следващите възрастови етапи, като се аргументира, че ранните дефицити, ако не бъдат компенсирани своевременно, водят до устойчиви неравенства, докато навременната интервенция и качествената образователна среда подпомагат успешната адаптация и академичната реализация.

В рамките на теоретичния анализ се представя систематизиран обзор на традиционните и съвременните теории и концепции за развитието в детството. Анализирани са класическите психоаналитични, психосоциални, поведенчески и когнитивни подходи, които полагат основите на научното разбиране за развитието, както и съвременните социално-културни, екологични и привързаностни теории, акцентиращи върху значението на социалното взаимодействие, контекста и емоционалната сигурност. Специално внимание е отделено на интегративните теоретични модели, които обединяват биологични, психологически и културни перспективи и утвърждават разбирането за развитието като динамичен и нелинеен процес, резултат от взаимодействието между наследственост и среда. Тези концепции осигуряват теоретична основа за социално-педагогическия модел, заложен в дисертационното изследване.

Важен акцент е поставен на систематизирането на ключовите постижения на децата в периода от 2 до 5 години като ориентир за оценка на типичното развитие и за планиране на адекватни педагогически и социални интервенции. Разгледани са възрастовите особености и очакваните достижения в когнитивното, езиковото, двигателното и социално-емоционалното развитие, като се подчертава взаимовръзката между биологичната зрялост, стимулите на средата и качеството на педагогическото взаимодействие. Подчертава се ролята на ранното образователно преживяване за изграждане на умения за учене, саморегулация и социална компетентност.

Особено внимание е отделено на влиянието на социалната и педагогическата среда върху развитието на детето в ранна и предучилищна възраст. Разглеждат се семейството, връстниците и общността като ключови фактори за социализация и емоционална стабилност, както и ролята на институционалната среда за предоставяне на структурирана, предвидима и стимулираща рамка за развитие. Анализирани са основните рискови фактори – бедност, социална изолация, ниско качество на грижата и ограничен достъп до услуги – и възможностите за тяхното компенсирание чрез защитна и подкрепяща среда. Подчертава се значението на съгласуваността между семейната и институционалната среда и на интегрираните политики за ранно детско развитие като ключово условие за намаляване на неравенствата и повишаване на детското благополучие.

2. Институционални форми на предучилищно образование в България

Институционалните форми на предучилищно образование в България се развиват в тясна зависимост от социалните, политическите и образователните трансформации в страната. Историческият анализ очертава три основни етапа в развитието на системата – начален (1882–1944), социалистически (1944–1989) и съвременен (след 1989 г.), като всеки от тях се характеризира със специфични социални, политически и образователни предпоставки.

Началният етап е свързан със създаването на първите детски градини и постепенното утвърждаване на идеята за организирано възпитание в ранна възраст като обществена необходимост. В този период се полагат основите на институционалната грижа за детето, макар и с ограничен обхват и неравномерно териториално развитие.

През периода 1944–1989 г. предучилищното възпитание се утвърждава като елемент от държавната социална политика, насочена към масов обхват и унифицирана организация. Детските градини се развиват като институции, осигуряващи грижа и възпитание, но с ясно изразен централизъм и ограничена педагогическа автономия.

Съвременният етап се характеризира с трансформация на предучилищното образование от система, фокусирана предимно върху грижата, към стратегически инструмент за личностно развитие, социална интеграция и подготовка за учене през целия живот. Анализира се нормативната рамка, регламентирана от Закона за предучилищното и училищното образование (2016) и подзаконовите нормативни актове, които определят държавните образователни стандарти, професионалната квалификация на педагогическите специалисти и изискванията към образователната среда.

Разгледана е динамиката в броя на детските градини и в обхвата на децата през последните пет десетилетия, като се открояват устойчиви тенденции, но и значими териториални и социални неравенства. Особено внимание е отделено на въздействието на задължителното предучилищно образование, което, макар да разширява обхвата, не успява напълно да преодолее разликите между градски и селски райони и между социални групи. Анализът подчертава необходимостта от целенасочени политики за подобряване на инфраструктурата, повишаване на квалификацията на педагогическите кадри и допълнителна подкрепа за най-уязвимите деца и семейства. В този контекст се разглеждат и финансовите механизми за издръжка на системата като ключов фактор за нейното функциониране и устойчивост.

Анализът се допълва с представяне на европейската визия за предучилищното образование и грижите за деца като фундамент на ученето през целия живот, социалното включване и детското благополучие. Акцентът е поставен върху достъпността, качеството, приобщаването и устойчивостта на услугите. Анализира се Европейската рамка за качество на образованието и грижите в ранна детска възраст, която дефинира основните измерения на качеството, свързани с достъпа, подготовката на персонала, образователното съдържание, мониторинга и управлението, в съответствие с актуализираните Барселонски цели.

Проследява се отражението на тези принципи в българския контекст чрез развитието на Националната рамка за качество, политиките за приобщаващо образование, системите за професионално развитие на педагогическите специалисти и инициативите за активно включване на родителите като партньори в образователния процес. Открити са и водещите тенденции и перспективи пред българското ранно образование – интеграцията между грижи и образование, засиленият фокус върху ранната интервенция и необходимостта от разширяване и модернизация на образователната инфраструктура.

В този контекст се очертават основните характеристики и параметри на съвременните институционални форми на предучилищно образование в България – детски ясли и яслени групи, детски градини и подготвителни групи в училище. Анализът показва, че детските градини представляват най-развитата и педагогически интегрирана форма, докато яслите и училищните подготвителни групи имат по-ограничени възможности за цялостна педагогическа подкрепа, особено в ранна възраст. Тези различия обуславят необходимостта от по-добра координация и интеграция между институционалните форми в интерес на детското развитие и равния старт.

Изложеният анализ очертава институционалната рамка, в която се реализира предучилищното образование в България, и създават логичен преход към следващата

тематична част на първа глава, посветена на стратегиите и технологиите на предучилищното образование.

3. Стратегии и технологии на предучилищно образование в България.

Стратегиите и технологиите на съвременното предучилищно образование в България се разглеждат в контекста на утвърждаването на нови образователни парадигми, ориентирани към цялостното развитие на детето и към осигуряване на равни възможности за участие и учене. Анализът обхваща целите, очакваните резултати и съдържанието на предучилищното образование, както и педагогическите технологии, чрез които те се реализират в практиката.

В центъра на тези стратегии стои разбирането за детето като активен субект в образователния процес, а не като пасивен получател на знания. Акцентът е поставен върху развитието на ключови компетентности – познавателни, социални, емоционални и комуникативни – които се формират в процеса на активно участие, преживяване и взаимодействие. В този смисъл компетентностният подход се утвърждава като водеща методологична рамка, а играта се разглежда като основна педагогическа технология, осигуряваща интеграция между учене, преживяване и социално взаимодействие в ранна възраст.

Особено внимание е отделено на педагогическото взаимодействие като основен механизъм за ефективно реализиране на целите на предучилищното образование. То се анализира не само като форма на организация на образователния процес, но и като качество на отношенията между възрастния и детето, между децата в групата и между институцията и семейството. В този контекст са разгледани теоретичните и практическите виждания на водещи български автори, сред които Е. Русинова, Д. Гюров, Р. Енгелс-Критидис и Р. Пенев, които развиват съвременната концепция за педагогическото взаимодействие като процес, основан на диалог, сътрудничество, подкрепа и емоционална сигурност.

Педагогическото взаимодействие се утвърждава като ключов фактор за създаване на стимулираща образователна среда, в която се осъществява органична връзка между учене, игра и възпитание. Чрез него се създават условия за развитие на саморегулация, социална компетентност и положителна нагласа към ученето, които са от съществено значение за успешния преход към следващите образователни етапи.

ГЛАВА ВТОРА: ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ, ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Главата представя методологичните основания, организацията и инструментариума на дисертационното изследване и разкрива начина, по който теоретичните постановки, разгърнати в първа глава, се операционализират в конкретна емпирична практика. Акцентът е поставен върху логиката на изследователския подход и върху съгласуваността между изследователския дизайн, подбора на извадката, използваните методи и системата от критерии за оценка, което осигурява научна последователност, валидност и възпроизводимост на резултатите в реални социално-педагогически условия.

В началото на главата се уточняват основните понятия, използвани в дисертационното изследване, и се операционализират ключови концепции, които формират теоретичната и методологичната основа на социално-педагогическия модел. Ранната предучилищна възраст (2–5 години) е разгледана като чувствителен и критичен период за развитие, в който се полагат основите на когнитивните, езиковите, социално-емоционалните и поведенческите компетентности и се формират ранните модели на учене и социално взаимодействие. Анализира се съдържанието и обхватът на ранното предучилищно образование в контекста на приобщаващото образование, както и понятието „социално-педагогически модел“ като интегрирана рамка, обединяваща педагогически, социални и общностни интервенции.

Специално внимание е отделено на концепцията за „множество рискове“, разглеждана като натрупване на неблагоприятни социални, икономически и образователни фактори, както и на приобщаващото образование като процес на осигуряване на равнопоставен достъп, подкрепа и плавна адаптация към институционалната среда.

Следва представяне на цялостната организация, дизайн и методика на изследването. Обоснован е изборът на квази-експериментален дизайн, реализиран в естествени социално-педагогически условия, който позволява изследване на ефекта от интервенцията без изкуствено контролиране на средата. Аргументира се прилагането на комбиниран (mixed-methods) подход, съчетаващ количествени и качествени методи, с цел улавяне както на измеримите промени в развитието на децата, така и на процесуалните и контекстуалните аспекти на взаимодействието със семейството и общността. Изследването е структурирано в три последователни и взаимосвързани етапа – констатиращ, формиращ и контролен, които позволяват установяване на изходното равнище, проследяване на динамиката в развитието и оценка на устойчивостта на постигнатите ефекти.

Подробно са представени съставът, структурата и логиката на подбора на изследователската извадка. Основната извадка включва 150 деца на възраст 2–5 години,

разпределени в пет групи, обхванати в различни институционални и социално-педагогически контексти, което създава условия за сравнителен анализ и съпоставимост на резултатите. Подборът на групите отчита възрастовите характеристики, социално-икономическия профил и степента на институционално участие. Допълнително е формирана лонгитюдинална подизвадка от 15 деца от експерименталната група, проследени през всички етапи на изследването, както и аналитични случаи, които позволяват по-задълбочено разбиране на индивидуалните траектории на развитие и на механизмите на въздействие на социално-педагогическия модел.

В главата е разгърнат използваният смесен методологичен подход и конкретните методи и инструменти за събиране и анализ на емпиричните данни. Качествените методи включват анализ на документи, наблюдения по схема, полуструктурирани интервюта и казусни изследвания, които осигуряват интерпретация на процесите и контекста на интервенцията. Количествените методи обхващат педагогическа диагностика, стандартизирани инструменти и статистическа обработка на данните, чрез които се измерват промените в развитието на децата. Акцентът е върху взаимното допълване на методите и върху тяхната роля за повишаване на надеждността, валидността и аналитичната дълбочина на изследването.

Отделено е внимание на предварителния проучващ етап, който предхожда експерименталната интервенция и служи за идентифициране на ключовите дефицити, потребности и рискови фактори в системата за ранно детско развитие. Чрез анализ на нормативни и стратегически документи, интервюта със специалисти, наблюдения и административни данни се изгражда аналитична рамка, базирана на Европейската рамка за качество на образованието и грижите в ранна детска възраст. Изводите от този етап директно информират структурата, целите и модулите на експерименталния социално-педагогически модел.

Централно място в методологичната част заема системата от критерии и показатели за оценка на ефекта от социално-педагогическия модел. Те са структурирани в четири взаимосвързани модула и позволяват многомерна оценка на развитието на децата, взаимодействието със семейството, ролята на общността и институционалната среда. Описана е логиката на операционализацията на показателите и възможността за съчетаване на количествен и качествен анализ при интерпретацията на резултатите.

В главата са разгледани и етичните принципи, спазени при провеждането на изследването, включително доброволното участие, информираното съгласие, анонимността, конфиденциалността и защитата на интересите и благополучието на децата и техните семейства. Представени са и основните методологични и контекстуални ограничения на

изследването, произтичащи от естествените социални условия и от спецификата на извадката, с аргумента, че те не компрометират валидността на резултатите, а отразяват реалната среда, в която се прилага социално-педагогическият модел.

ГЛАВА ТРЕТА: СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА СОЦИАЛНИ И ПЕДАГОГИЧЕСКИ МОДЕЛИ ЗА РАННА ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ В БЪЛГАРИЯ

Трета глава е насочена към систематизиране и оценка на различните институционални, социални и неформални форми за работа с деца в ранна предучилищна възраст в българския контекст чрез прилагане на унифицирана аналитична рамка. Чрез сравнителен анализ се идентифицират силните страни, ограниченията и устойчивите структурни дефицити на системата, като се създава аргументирана основа за разработване на интегриран социално-педагогически модел, представен в следващите глави на дисертационното изследване.

Аналитичният подход се основава на разбирането, че системата за работа с деца в ранна възраст в България е фрагментирана и включва разнообразни здравни, образователни, социални и неформални форми, функциониращи при различни нормативни, организационни и финансови условия. Тази фрагментация води до съществени различия в обхвата, качеството и достъпността на услугите, като най-силно засегнати са децата, живеещи в среда с множество социални и икономически рискове.

В рамките на сравнителния анализ са формулирани задачи, насочени към картографиране и оценка на наличните модели чрез прилагане на единна система от критерии и показатели. Анализът стъпва върху Европейската рамка за качество на образованието и грижите в ранна детска възраст (ECEC Quality Framework) и цели да открие както добрите практики, така и дефицитите в съществуващата система. По този начин се аргументира необходимостта от разработване на интегриран социално-педагогически модел, който да преодолява секторното разделение и да осигурява по-цялостна и последователна подкрепа за децата и техните семейства.

Методологичната рамка на сравнителния анализ включва система от 27 показателя, структурирани в четири основни тематични блока: достъп и наличност на услугите; персонал и професионално развитие; образователно съдържание и педагогически практики; участие, управление и финансиране. Прилагането на тази рамка осигурява системност, измеримост и съпоставимост при оценката на различните модели и позволява извеждането на обобщени аналитични изводи с висока степен на валидност.

На тази основа е извършена аналитична оценка на основните здравни, образователни, социални и неформални модели за работа с деца в ранна и предучилищна възраст. Анализът е структуриран по четирите тематични блока на инструментариума и има за цел да открие спецификите, предимствата и ограниченията на всяка форма в контекста на потребностите на децата и семействата.

Разгледан е здравният модел, представен от самостоятелните детски ясли и яслените групи, който осигурява организирана грижа и здравен контрол за най-малките деца, но се

характеризира с ограничено или отсъстващо педагогическо взаимодействие и слаба образователна насоченост. Анализирани са и институционалният образователен модел на детските градини, който се отличава със стабилна нормативна рамка, широк обхват и прилагане на държавните образователни стандарти, наред с устойчиви проблеми като регионални различия, пренатовареност на групите и неравномерна подкрепа за педагогическия персонал.

Особено внимание е отделено на социалните услуги за деца в ранна и предучилищна възраст, които се характеризират с по-гъвкави и интегрирани подходи, насочени към деца и семейства в риск. Тези модели показват потенциал за индивидуализирана и приобщаваща подкрепа, но често функционират при ограничени ресурси и без устойчива връзка с образователната система. Анализирани са и неформалните модели, възникнали по инициатива на родители, общности и неправителствени организации, които се отличават с висока родителска ангажираност и индивидуален подход, но остават извън единна нормативна и качествена рамка.

Сравнителният анализ откроява както силните страни на наличните модели – нормативната стабилност и широкия обхват на детските градини, организираната грижа за най-малките деца, гъвкавостта и приобщаващия потенциал на социалните услуги и активното участие на родителите в неформалните форми – така и основните системни дефицити. Сред тях се открояват липсата на единна образователна рамка за възраст 0–3 години, кадровият недостиг, териториалните неравенства, неравномерната приобщаваща насоченост и отсъствието на устойчив междусекторен подход.

На тази основа се очертават ключови области, в които са необходими целенасочени промени: нормативно и съдържателно осигуряване на ранната възраст, изграждане на интегриран социално-педагогически модел, гарантиране на равнопоставен достъп, развитие на кадровата политика, устойчиво партньорство със семейството и повишаване на прозрачността и ефективността на финансирането.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. ТЕОРЕТИЧНО КОНСТРУИРАНЕ И ПРИЛАГАНЕ НА СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ МОДЕЛ В РАННАТА ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

Глава четвърта представя процеса на теоретично конструиране, организационно изграждане и практическо прилагане на експерименталния социално-педагогически модел за подкрепа на деца в ранна предучилищна възраст. Акцентът е поставен върху начина, по който теоретичните постановки и изводите от сравнителния анализ се трансформират в цялостна, структурирана и работеща интервенционна практика, реализирана в реален социално-педагогически контекст. Разглеждат се концептуалните основания на модела, неговата вътрешна логика, модулна организация и механизмите за наблюдение, оценка и адаптация, които гарантират устойчивост и приложимост в условия на социална уязвимост.

Социално-педагогическият модел е разработен като целенасочен отговор на идентифицираните в предходните глави дефицити в обхвата, достъпа и качеството на услугите за деца в ранна предучилищна възраст. Той е концептуализиран като интегрирана форма, която съчетава педагогически, социални и общностни интервенции и създава функционална връзка между семейната среда и институционалното образование. Теоретичните основания на модела стъпват върху биекологичната и социокултурната теория на развитието, теорията на привързаността и конструктивистките концепции за учене, които определят неговия дете-центриран, холистичен и контекстуално чувствителен характер. Анализирани са и съвместимостта на модела със съвременните европейски и международни рамки за качество в ранното детско развитие, като се показва как принципите за достъпност, приобщаване, качество на взаимодействията и активно участие на семейството са структурно и функционално интегрирани в неговото изграждане.

Концептуалният дизайн на социално-педагогическия модел го представя като интегрирана система от взаимосвързани компоненти с ясно формулирани цели и целеви групи. Фокусът е поставен върху деца в ранна предучилищна възраст, които не посещават детска градина или са в риск от социално и образователно изключване, както и върху техните семейства. Принципите на функциониране на модела – дете-центрираност, приобщаване, културна чувствителност, партньорство със семейството, междусекторно сътрудничество и гъвкавост спрямо социалния контекст – определят неговата вътрешна логика и начин на прилагане. Моделът е структуриран в няколко взаимосвързани модула, включващи работа с децата, взаимодействие с родителите, активиране на общностния ресурс и подкрепа в ключовите преходи към институционални форми. Анализът на взаимовръзките между отделните модули аргументира, че устойчивият ефект от интервенцията се постига чрез

едновременно и координирано въздействие върху детето, семейството, общността и институционалната среда.

Практическото прилагане на експерименталния социално-педагогически модел е реализирано в конкретна пилотна среда с висок социален риск и нисък обхват на децата в институционални форми. Изборът на териториалния контекст и организационната рамка на реализацията е аргументиран с оглед на възможността моделът да бъде изпробван в реални условия на уязвимост. Моделът е позициониран като Център за ранно детско развитие към съществуваща социална услуга, което позволява интеграция между социална подкрепа и педагогическа интервенция. Анализираният социално-демографски профил на общността се характеризира с бедност, нисък образователен статус, двуезичност, ограничен институционален капацитет и недоверие към формалните структури, което обуславя необходимостта от посреднически и културно чувствителен подход.

Прилагането на модела по отделните модули е разгърнато като последователен и взаимосвързан процес, в който се акцентира върху изграждането на доверие, рутинност и игрова култура при децата, развитието на устойчиво партньорство с родителите, активирането на общностни ресурси и целенасочената подкрепа в преходите към детската градина. Описани са документацията, вътрешните процедури и системата за текущо наблюдение и оценка, които осигуряват структурираност, проследимост и възможност за адаптация на интервенцията. Анализирани са и възникналите трудности и ограничения в процеса на прилагане, както и приложените адаптивни решения, които демонстрират гъвкавостта и приложимостта на модела в реални социално-педагогически условия.

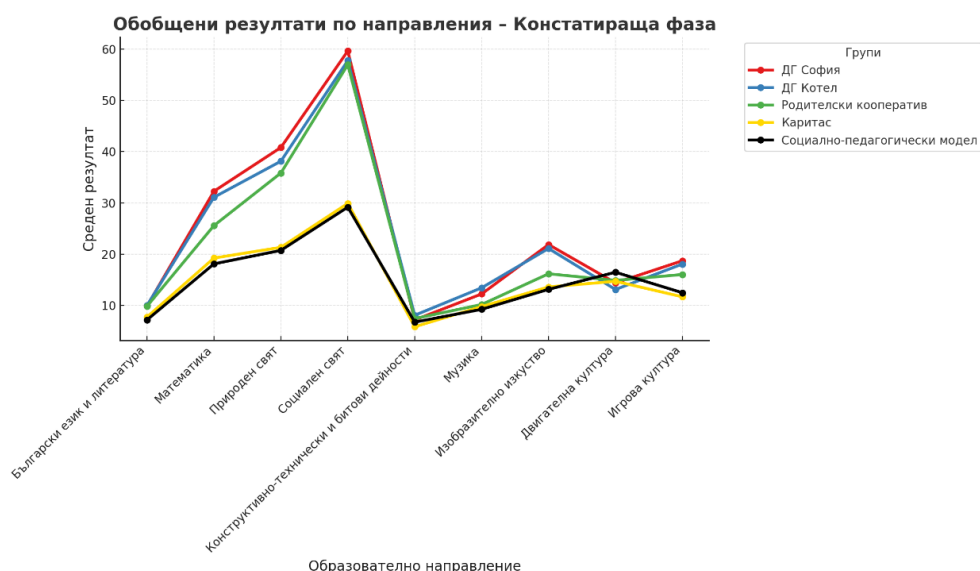
ГЛАВА ПЕТА: АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ КОНСТАТИРАЩИЯ ЕТАП НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В рамките на тази част се представя анализа на резултатите от констатиращия етап на изследването, насочен към установяване на изходното равнище на развитие, адаптация и социална интеграция на децата и семействата, включени в експерименталния социално-педагогически модел. Анализът е структуриран в съответствие с четирите модула на модела и има за цел да очертае началния профил на участниците, както и ключовите дефицити и налични ресурси, които обуславят необходимостта от целенасочена социално-педагогическа интервенция.

Анализът на взаимодействието с децата в констатиращия етап е фокусиран върху посещаемостта, активността и включването в педагогическите ситуации, изходното равнище на познавателните умения по девет образователни направления и първоначалната готовност за бъдеща образователна интеграция. Данните очертават общ профил на деца с натрупани образователни и социални дефицити, като същевременно разкриват ясно разграничение между различните институционални и социално-педагогически контексти.

Посещаемостта се откроява като ключов процесуален индикатор за стабилност и ангажираност. Резултатите показват, че децата, включени в социално-педагогическия модел, постигат сравнително висока редовност още в началния етап, въпреки сходния социален профил с други уязвими групи. Тази тенденция се интерпретира като ефект от активната работа със семействата и от адаптивния подход на екипа, който редуцира бариерите за участие и подпомага ранното изграждане на доверие към услугата.

Анализът на активността и участието в педагогическите ситуации показва ниско изходно равнище, характеризиращо се с преобладаване на паралелна игра, краткотрайно внимание и ограничена саморегулация. Наред с това се отчита висока чувствителност на децата към структурирани, игрови и подкрепящи педагогически подходи, което очертава значителен потенциал за развитие при наличие на системна и последователна интервенция.

Фигура 12: Обобщени средни резултати по групи

Изходното равнище на познавателното развитие разкрива най-силно изразени дефицити в езиковото и социално-когнитивното направление, докато по-малки различия се установяват в двигателното и художественото развитие. Този профил потвърждава необходимостта от компенсаторна педагогическа работа с фокус върху езика, комуникацията и социалното взаимодействие като ключови предпоставки за бъдеща образователна интеграция. Критерият за интеграция към училищното образование не подлежи на оценяване в констатиращия етап и е предвиден за анализ в контролния етап на изследването.

Анализът на взаимодействието с родителите очертава изходния профил на семействата по отношение на доверие към институциите, родителска ангажираност и възпитателни практики. Данните показват ниско начално ниво на доверие и ограничена комуникация, която в преобладаваща степен се инициира от екипа. Услугата се възприема от родителите предимно като форма на грижа, а не като образователна и развиваща подкрепа, което ограничава активното им участие в процеса.

Резултатите разкриват дефицити в родителските компетентности, свързани с липса на устойчиви ежедневни навици, ограничена езикова и когнитивна стимулация и преобладаване на реактивни и често непоследователни възпитателни практики. Тези характеристики се интерпретират в контекста на натрупан социален стрес, нисък образователен капитал и ограничени подкрепящи ресурси на семействата.

Социално-икономическото овластяване на семействата се характеризира с ниска заетост, ограничен достъп до социални и образователни услуги и минимална социална интеграция. Тези фактори увеличават риска от нестабилно участие и отпадане и обосновават

необходимостта от системна и целенасочена работа с родителите като ключов компонент на социално-педагогическия модел.

Анализът на общностния контекст, в който функционират децата и семействата, разкрива ниска степен на социална свързаност, ограничено институционално доверие и слабо развити партньорства. Данните от констатиращия етап показват ниска институционална видимост на услугата и ограничено взаимодействие с местни образователни, социални и културни структури.

Установява се почти пълна липса на участие на семействата в общностни и културни дейности, което ограничава социалния опит на децата и възможностите за изграждане на умения за групово взаимодействие. Анализът на социалните връзки и доверието показва ограничени социални мрежи, ниско ниво на взаимна подкрепа и слабо чувство за принадлежност, което се идентифицира като рисков фактор за устойчивостта на бъдещите образователни преходи.

Преходите се очертават като една от най-уязвимите зони в констатиращия етап на изследването. За значителна част от децата включването в социално-педагогическия модел представлява първи контакт с организирана среда, съпроводен с повишена тревожност, трудности в саморегулацията и адаптацията. Изходните данни показват ниска готовност за последващ преход към детска градина и липса на подкрепящи механизми в семейната и общностната среда, което ясно аргументира необходимостта от целенасочена, структурирана и постепенна преходна подкрепа.

Като допълващ аналитичен подход към количествените резултати е представено проследяването на индивидуалното развитие на деца чрез подбрани случаи. Те илюстрират различни профили на риск, индивидуални траектории на развитие и механизмите на въздействие на социално-педагогическия модел. Анализът на случай от високорискова семейна среда демонстрира компенсаторния ефект на ранната интервенция върху езиковото развитие, социалните умения и адаптацията, като устойчивостта на ефектите остава зависима от динамиката на семейната среда. Случаите на деца със стабилна семейна среда подчертават значението на индивидуализирания подход и различното темпо на развитие, докато случаят на дете в частично уязвим контекст илюстрира ролята на модела като стабилизираща и стимулираща среда.

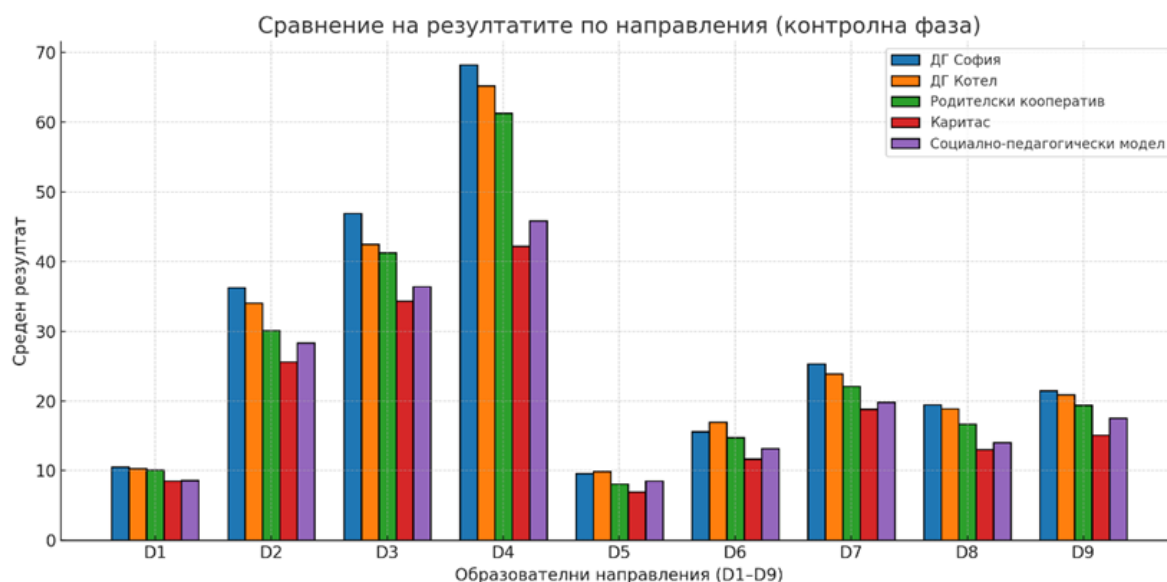
ГЛАВА ШЕСТА: АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ КОНТРОЛНИЯ ЕТАП НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Тази част представя анализа на резултатите от контролния етап на изследването, проведен 12 месеца след началото на прилагането на социално-педагогическия модел. Целта е да се оцени ефектът от интервенцията чрез съпоставка между изходното равнище и постигнатите резултати след една година системна работа. Анализът се основава на интегриран количествено-качествен подход, който позволява цялостна оценка на промените по критериите в четирите модула на модела.

Анализът на процесуалните показатели доказва, че в контролната фаза посещаемостта се стабилизира при институционалните форми, докато при социалната услуга остава по-ниска и колеблива. На този фон социално-педагогическият модел поддържа устойчива висока посещаемост, съпоставима с тази в детските градини. Редовното участие се очертава като ключов механизъм за реализиране на компенсаторния ефект на интервенцията при деца в риск.

Най-отчетливата и качествено значима промяна се наблюдава в активността и включването в педагогическите ситуации. Децата, които участват в социално-педагогическия модел, преминават от изходна несигурност, ниска включеност и затруднена саморегулация към устойчиво участие в групови правила, по-добро следване на инструкции и нарастваща социална компетентност. В края на периода нивата на включване стават съпоставими с тези в детските градини, докато при социалната услуга не се отчита съпоставима позитивна динамика.

Развитието на познавателните умения по деветте образователни направления показва напредък във всички групи, но с различен темп и интензитет. Докато при детските градини прирастът е по-умерен, при социално-педагогическия модел се наблюдава най-висок относителен и компенсаторен ефект, обусловен от ниската изходна база.

Фигура 1: Обобщени средни резултати по групи

Получените резултати потвърждават хипотезата, че социално-педагогическият модел функционира като компенсаторна интервенция с висока ефективност при деца с натрупани социални и образователни дефицити. Най-силно изразените ефекти се наблюдават именно в направленията, които в констатиращия етап се открояват като най-уязвими – езиково, социално и когнитивно развитие. Това показва, че системното педагогическо взаимодействие, съчетано със социална подкрепа и активно участие на семейството, създава условия за ускорено развитие и изравняване на изходните неравенства.

Количественият анализ показва, че при социално-педагогическия модел се наблюдава най-висок относителен прираст по всички ключови образователни направления. Статистическите проверки чрез t-тест за зависими извадки потвърждават, че напредъкът е значим ($p < .001$) в направленията, критични за бъдещата училищна интеграция – езиково, математическо и социално-когнитивно развитие. Допълнителната проверка чрез смесен линеен модел (взаимодействие фаза $\times$ група) показва ускорен темп на развитие при социално-педагогическия модел спрямо останалите групи, с най-силно изразени ефекти в „Природен свят“, „Социален свят“ и „Математика“.

Образователно направление	Характер на ефекта при социално-педагогическия модел	Статистическа значимост	Сравнителна позиция спрямо другите групи
Природен свят	Изключително висок компенсаторен ефект	$p < .001$	Значимо превъзхожда всички групи

Образователно направление	Характер на ефекта при социално-педагогическия модел	Статистическа значимост	Сравнителна позиция спрямо другите групи
Социален свят	Много висок интегративен ефект	$p < .001$	Значимо превъзхожда всички групи
Математика	Висок компенсаторен когнитивен ефект	$p < .001$	По-висок от ДГ и родителски кооператив
Български език и литература	Устойчив положителен езиков ефект	$p < .001$	По-висок от всички групи
Изобразително изкуство	Значим творчески и емоционален ефект	$p < .001$	По-висок от ДГ; съпоставим с неформални форми
Музика	Умерен, но стабилен емоционално-регулативен ефект	$p < .001$	Съпоставим с водещите групи
Игрова култура	Значим ефект върху социалното взаимодействие	$p < .001$	По-висок от ДГ София
Конструктивно-технически и битови дейности	Умерен компенсаторен ефект	$p < .05$	Съпоставим с институционалните форми
Двигателна култура	Слаб, статистически незначим ефект	n.s.	Без съществени различия

Основни резултати (обобщение по направления)

- Природен свят – отчетен е изключително висок и статистически значим прираст ($p < .001$), значимо превъзхождащ всички други групи. Резултатите показват силен компенсаторен ефект на педагогическите дейности, свързани с наблюдение, експериментиране и опознаване на природната среда.

- Социален свят – регистриран е много висок и статистически значим напредък ($p < .001$), значимо по-висок в сравнение с всички останали групи. Това потвърждава ефективността на социалната интеграция, груповите взаимодействия и колективните дейности в рамките на модела.

- Математика – установен е статистически значим прираст ($p < .001$), превъзхождащ този на държавните детски градини и родителския кооператив. Данните подчертават ролята на системното и структурирано когнитивно обучение за преодоляване на изходните дефицити.

- Изобразително изкуство – отчетен е значим и устойчив положителен ефект ($p < .001$), като резултатите превъзхождат тези на детските градини в София и Котел. Спрямо родителския кооператив и Център „Каритас“ ефектът е по-умерен, но стабилно положителен.

- Музика – наблюдава се статистически значим напредък ($p < .001$), което показва, че достъпът до системни музикални занимания има ясно изразен интегративен и емоционално-регулативен ефект върху децата.

- Български език и литература – отчетена е статистически значима положителна динамика ($p < .001$), по-висока в сравнение с всички останали групи. Това потвърждава значението на целенасочената ранна езикова стимулация в условията на социално-педагогическа подкрепа.

- Конструктивно-технически и битови дейности – установен е умерен, но статистически значим прираст ($p < .05$), по-висок от този на детска градина Котел и Център „Каритас“, но съпоставим с резултатите на детска градина София и родителския кооператив.

- Игрова култура – регистриран е значим положителен ефект ($p < .001$), като социално-педагогическият модел показва по-изразена динамика спрямо детска градина София. При останалите групи разликите не достигат статистическа значимост.

- Двигателна култура – наблюдава се положителна, но статистически незначима промяна ($p = .083$), като резултатите са съпоставими с тези на останалите групи. Това показва, че двигателното развитие не е водещо диференциращо направление между изследваните модели.

Анализът на ефектите по образователни направления показва ясна зависимост между силата на постигнатия напредък и модулната структура на социално-педагогическия модел. Направленията с най-висок прираст съответстват на дейности, при които интервенцията е била едновременно системна, игрово опосредствана и социално наситена. Това потвърждава разбирането, че устойчивият ефект не се дължи на отделни педагогически техники, а на интеграцията между образователна работа, социална подкрепа и активиране на семейния и общностния ресурс.

Критерият „интеграция към училищно образование“ е анализиран чрез проследяване на постиженията на деца, преминали през модела, в края на IV клас. Данните показват висок среден успех, с преобладаващ дял ученици с резултати над 5.00. Профилът на постиженията се характеризира със силни резултати в изкуствата, физическото възпитание и социално-

природонаучните области, при по-ниски стойности в чуждоезиковото обучение, което налага продължаваща педагогическа подкрепа.

Резултати по учебни области

- Български език и литература (5.13) – стабилно развитие в четенето с разбиране и устната реч; трудности при писмения изказ и правописа.
- Математика (5.20) – овладени аритметични действия, логическо мислене и практическо прилагане; нужда от доразвитие при по-сложни задачи.
- Човекът и обществото / Човекът и природата (5.20–5.33) – развита познавателна активност, интерес към наблюдение, експерименти и разбиране на социални процеси.
- Изкуства и технологии (5.60–5.73) – най-високи резултати; децата проявяват креативност, инициативност и положителна емоционална нагласа.
- Физическо възпитание (5.67) – 100% активно участие; висока кооперативност и енергичност.
- Чужд език (4.67) – най-ниски резултати, свързани с ограничена езикова среда и нужда от повече говорни практики.

Група	Дял	Характеристика
А. Високи постижения	~33%	Отлично владее на учебното съдържание, висока саморегулация, критическо мислене, вътрешна мотивация.
Б. Средни резултати	~40%	Устойчиви резултати около 5.00; нужда от индивидуална подкрепа по математика и правопис; висока социална компетентност.
В. По-ниски резултати	~27%	Около 4.50; по-бавно темпо на учене, но стабилен напредък; изразена социална и емоционална ангажираност.

Основни тенденции

- Езиковата и математическата грамотност са стабилни, но изискват продължаваща педагогическа подкрепа.
- В областите на изкуствата и физическата култура се наблюдава висока мотивация, самоувереност и емоционален баланс.
- Познавателният интерес и логическото мислене се развиват чрез игрово-практически методи и експериментални дейности.
- Социално-педагогическата среда създава чувство за принадлежност, увереност и устойчиво участие в училищния живот.

Анализът потвърждава, че социално-педагогическият модел има многоизмерен ефект – когнитивен, социален и емоционален:

- изгражда диференцирана, приобщаваща среда, в която всяко дете напредва според възможностите си;
- минимизира риска от изоставане и подкрепя личностната и академичната устойчивост;
- стимулира положителна нагласа към ученето и дългосрочна мотивация.

Проследяването на дългосрочните резултати в края на IV клас показва, че ефектите от ранната интервенция не са краткотрайни, а се запазват и трансформират в устойчиви образователни и социални постижения. Това потвърждава, че ранната социално-педагогическа подкрепа има кумулативен ефект, който влияе върху учебната мотивация, саморегулацията и социалната адаптация в по-късните образователни етапи. В този смисъл моделът изпълнява превантивна функция спрямо бъдещи рискове от образователно изоставане и отпадане.

Промяната при родителите се очертава като ключов медиатор на устойчивия ефект. Наблюдава се преход от резервираност към по-устойчива комуникация с екипа, видимо

повишаване на участието в консултации и дейности и разширяване на разбирането за услугата като образователна и развиваща среда. Като определящи механизми за промяна се открояват ежедневиият контакт, домашните посещения и индивидуализираният подход, които подпомагат стабилизиране на родителската подкрепа за детското развитие и намаляват риска от прекъсване на участието.

Общностният ефект на модела се изразява в развитие на партньорства и по-видима координация между образователни, социални и местни институции, като се наблюдава преход от паралелни действия към по-системно сътрудничество, насочено към ранна идентификация на риск и координирана подкрепа. Наред с това се отчита повишаване на готовността за участие в общностни инициативи и по-положително отношение към институциите – индикатори за редуциране на социалната изолация и укрепване на принадлежността. В този смисъл моделът функционира като „мостова структура“, която интегрира ресурси и посреднички между семейства и институции, превръщайки подкрепата в координиран процес, а не в единични разпокъсани действия.

Ефектът върху адаптацията и преходите потвърждава ключовата роля на целенасочената преходна подкрепа. Първоначалните прояви на тревожност и несигурност се редуцират чрез поетапен подход, рутинни практики и индивидуализирана подкрепа, което подпомага развитието на самостоятелност, участие в група и стабилизиране на емоционалната регулация. Преходът към детската градина се реализира с по-бърза адаптация, по-добро следване на рутини и по-устойчиви социални умения, като родителското доверие се утвърждава като решаващ фактор за устойчивостта на този процес.

Отчетените по-слаби или статистически незначими ефекти в двигателното направление не следва да се интерпретират като слабост на модела, а като отражение на неговите приоритети и фокус. Социално-педагогическият модел е насочен преди всичко към компенсиране на когнитивни, езикови и социално-емоционални дефицити, които са критични за бъдещата училищна интеграция. В този смисъл различията в силата на ефектите по направления очертават профила на интервенцията и подкрепят аргумента за нейната целенасоченост, а не за универсална педагогическа всеобхватност.

Резултатите от контролния етап имат значение не само като емпирично потвърждение на ефективността на конкретна интервенция, но и като принос към изследванията в областта на ранното детско развитие и социалната педагогика. Данните показват, че при интегриран модел, който съчетава педагогическа работа, социална подкрепа и активно участие на семейството, компенсаторният ефект не е ограничен до изравняване на дефицити, а води до ускорено развитие в ключови области. Това разширява разбирането за ролята на социално-

педагогическите модели като активен фактор за образователна справедливост, а не само като форма на подкрепяща грижа.

ГЛАВА ШЕСТА потвърждава ефективността на социално-педагогическия модел като компенсаторна и интегративна интервенция в ранната предучилищна възраст. При най-ниска изходна база моделът реализира най-висок относителен прираст по ключови показатели, като редуцира първоначалните дефицити и ускорява развитието в направленията, критични за училищната интеграция.

Данните демонстрират многомерен ефект – върху детето, семейството, общността и преходите – и доказват, че интеграцията между педагогическа работа, семейна подкрепа, общностно партньорство и целенасочена преходна подкрепа представлява работеща стратегия за преодоляване на ранните образователни и социални неравенства.

ИЗВОДИ

1. Анализът на социалната и педагогическата среда показва, че ранното включване на деца в институционални форми на образование е силно зависимо от качеството на педагогическото взаимодействие, достъпността на социалната подкрепа и активността на родителите. Данните от наблюденията, интервютата и сравнителния анализ потвърждават, че основните бариери пред участието в ранното образование произтичат от социално-икономически и културни фактори – бедност, ограничена информираност, ниско образование и недоверие към институциите. Педагогическите практики, основани на уважение към семейния контекст и на партньорски подход, имат значим компенсаторен ефект и водят до по-висока ангажираност и по-добра адаптация на децата.

2. Сравнителният анализ на съществуващите модели на ранно детско развитие в България показва ясно изразена необходимост от интегрирани, мултидисциплинарни решения, които да обединяват педагогическа, социална и общностна подкрепа. Моделите, функциониращи в изследваните институции, предлагат разнообразни форми на грижа и образование, но рядко осигуряват последователна, координирана и дългосрочно устойчива подкрепа. Резултатите от изследването обосновават необходимостта от национална междусекторна рамка, която да гарантира устойчив, системен и равнодостъпен модел на подкрепа за деца 0–7 г.

3. Разработеният социално-педагогически модел интегрира четири основни модула — взаимодействие с деца, взаимодействие с родители, взаимодействие с общността и подкрепа в преходни моменти — и формира цялостна рамка за подкрепа на развитието на децата от 2 до 5 години. Моделът е концептуално и емпирично обоснован; той се основава на принципите за равен достъп, културна чувствителност, приобщаващо образование, играта като водещ механизъм за учене и партньорството между семейството, институцията и общността. Апробирането му в реална среда демонстрира висока адаптивност и доказателствена ефективност, като създава стабилни условия за участие, напредък и компенсиране на дефицити при деца, растящи в условия на социален и образователен риск.

4. Емпиричните данни от педагогическата диагностика показват, че децата, включени в социално-педагогическия модел, реализират най-висок относителен напредък в почти всички образователни направления. Въпреки най-ниските изходни

резултати, тяхното развитие се характеризира с най-динамичен прираст, особено в областите на езиковото, когнитивното, социалното и игровото развитие. Анализът показва статистически и педагогически значими промени, което потвърждава високата компенсаторна стойност на интегрираната подкрепа.

5. Прилагането на модела води до отчетливо подобрене в социалната активност и комуникативното поведение на децата, което се проявява чрез по-активно участие в групови дейности, по-чести инициативни взаимодействия и по-стабилно включване в образователния процес. Наблюденията в хода на изследването показват развитие на умения за сътрудничество, изчакване, спазване на правила и последователност при участие в структуриран дневен режим. Тези промени са особено видими при децата, които в началото на проучването демонстрираха ниска ангажираност и социална несигурност. Резултатите потвърждават, че моделът подпомага не само когнитивното развитие, но и социалната адаптация и активното участие на децата в образователната среда.

6. Лонгитюдното проследяване на подизвадката до края на началния етап показва, че ефектите от социално-педагогическия модел са устойчиви във времето. Децата демонстрират стабилни и надсредни постижения по основните учебни предмети, висока мотивация, самостоятелност и позитивна учебна идентичност. Запазва се активността и адаптивността при прехода към училищната среда, а формираните ранни навици за учене благоприятстват последващото академично развитие. Тези резултати доказват, че ранната интервенция има дългосрочен ефект върху успешната образователна траектория.

7. Активното участие на родителите се утвърждава като ключов фактор за ефективността на модела. Данните показват значимо подобрене в качеството на взаимодействието между родители и педагогически екип, увеличена ангажираност и повишено доверие към институциите. Родителите възприемат нови, по-позитивни възпитателни практики, а качеството на семейните взаимоотношения се подобрява, включително по показатели на RASBQ-R. Повишената родителска компетентност и стабилизираната семейна среда имат пряк ефект върху адаптацията и социално-емоционалното благополучие на детето.

8. Социално-педагогическият модел доказва, че първоначалната социална и образователна уязвимост може да бъде значимо намалена чрез системна, координирана и контекстуално чувствителна подкрепа. Промените в родителските нагласи, семейната динамика, социалното участие и емоционалната стабилност на семействата потвърждават, че моделът има трансформиращ ефект, който надхвърля индивидуалното развитие на детето и обхваща неговата семейна и социална среда.

9. Изследването доказва значимата роля на местната общност като среда за подкрепа и социално учене. Партньорството между детската градина, социалните услуги, неправителствения сектор и културните институции води до формиране на мрежа от ресурси, която улеснява включването на децата и семействата и разширява възможностите за участие отвъд институционалната среда. Общностният ресурс стимулира социална свързаност, намалява изолацията на уязвими семейства и създава предпоставки за изграждане на „учеща общност“ като устойчива форма на локално взаимодействие.

10. Въвеждането на социално-педагогическия модел допринася за трансформация на институционалните практики в община Котел. Дълбочинните интервюта показват преминаване от фрагментирана и реактивна към координирана и приобщаваща институционална култура. Наблюдава се повишено доверие, активизирани партньорства и по-ясна роля на Центъра за ранно детско развитие като посредник между семейството, образователните институции и общността. Моделът стимулира повишена ангажираност от страна на учители, социални работници и културни организации, като улеснява достъпа до услуги и ранната идентификация на рискове.

11. Анализът на институционалните и нормативните условия подчертава необходимостта от междусекторна интеграция на политиките за ранно детско развитие. Ефективността на социално-педагогическия модел зависи от наличието на устойчиви механизми за координация между образователната, социалната и здравната система, както и от ясни стандарти за мониторинг и обмен на информация. Изследването обосновава нуждата от национална рамка, която да регулира и подпомага интегрираната подкрепа в периода 0–7 години, осигурявайки равен достъп и последователно развитие за всички деца, независимо от социалния им контекст.

Резултатите от дисертационното изследване потвърждават, че интегрираният социално-педагогически модел е ефективен и приложим инструмент за ранно включване на деца в институционални форми на образование. Той подпомага детското развитие във всички ключови области – социална, езикова, когнитивна и емоционална – и същевременно укрепва връзката между семейството, институцията и общността. Моделът доказва, че качествено ранно образование изисква не само педагогическа компетентност, но и социална чувствителност, междусекторна координация и партньорство.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящото изследване доказва, че интегрираният социално-педагогически модел за ранно детско развитие има висок потенциал да компенсира изходните дефицити на деца от социално уязвими общности и да създава условия за равен старт в образованието. В рамките само на дванадесет месеца прилагане, децата, включени в модела, показват значим напредък във всички образователни направления, като в ключови области – български език и литература, математика, околен свят и игрова култура – резултатите практически се изравняват с тези на децата в традиционните институционални форми.

Емпиричните данни категорично потвърждават, че моделът не е просто алтернативна форма на предучилищно образование, а иновативна педагогическа среда, която:

- успешно преодолява езиковите и културни бариери;
- насърчава социализацията и изграждането на игрова култура;
- мобилизира родителите и общността като активни участници в процеса на възпитание и обучение;
- предлага адаптивно решение за малки населени места и социално уязвими групи, където липсват институционални ресурси.

Заключението на изследването е, че социално-педагогическият модел има двойна функция: компенсаторна – чрез бързо догонване на изходните дефицити, и превантивна – чрез създаване на устойчива база за бъдещо училищно и житейско развитие. Този модел демонстрира как интегрирането на педагогически и социални подходи може да промени не само индивидуалната траектория на развитие на детето, но и нагласите на семейството и общността към образованието.

В контекста на националната политика за приобщаващо образование, резултатите от дисертационното изследване аргументират необходимостта социално-педагогическият модел да бъде признат, подкрепен и институционализиран като устойчива практика. Той предлага доказан механизъм за гарантиране на равен достъп, равни възможности и социална справедливост в предучилищното образование.

Силата на модела е в това, че доказва на практика едно от фундаменталните твърдения на съвременната педагогика – че всяко дете, независимо от социалния си произход, може да разгърне своя потенциал, ако получи качествена подкрепа в ранна възраст.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Разработен е нов теоретико-емпиричен модел за включване на деца в ранна предучилищна възраст в институционални форми на образование, основан на социално-педагогическа интеграция.
2. Обосновани са основните социални и педагогически параметри, влияещи върху процеса на включване и са изведени фактори за успешна адаптация.
3. Доказано е чрез емпирични данни, че партньорството между педагог, семейство и общност е ключов предиктор за устойчиво участие на децата в образователна среда.
4. Разработената методика за диагностика и оценка на ефективността може да бъде използвана като инструментариум в практиката на педагози и социални специалисти.
5. Изследването допринася за разширяване на научното познание в областта на приобщаващото предучилищно образование и социалната педагогика, като предлага модел с потенциал за национално внедряване.

Перспективи за бъдещи изследвания

Въз основа на резултатите могат да се очертаят няколко направления за продължаване на научноизследователската работа:

- разработване на дигитални и игрови ресурси, подпомагащи социално-педагогическия модел;
- изследване на дългосрочните ефекти от приложението му върху училищната готовност и академичната адаптация;
- проучване на междусекторни механизми за институционална координация между образователни, социални и здравни структури;
- разработване на обучителни програми за педагози и медиатори, базирани на принципите на социално-педагогическото включване.

Финален синтез

Проведеното изследване потвърждава тезата, че ефективното ранно детско образование изисква интеграция на социални и педагогически усилия, ангажираност на родителите и активна роля на общността. Предложеният модел доказва, че при подходяща организация, всяко дете – независимо от социалния му произход – може да получи равен шанс за развитие, учене и социално включване. Това превръща социално-педагогическите практики не просто в образователен, а в стратегически обществен инструмент за устойчиво развитие и равен старт за всяко дете в България.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

1. Heckman, J. J. (2006). *Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children*. *Science*, 312(5782), 1900–1902.
<https://doi.org/10.1126/science.1128898>
2. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2018). *Starting Strong VI: Supporting Meaningful Interactions in Early Childhood Education and Care*. Paris: OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/9789264303828-en>
3. UNICEF. (2021). *The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, protecting and caring for children's mental health*. New York: UNICEF.
4. World Health Organization (WHO) & UNICEF. (2018). *Nurturing Care for Early Childhood Development: A Framework for Helping Children Survive and Thrive to Transform Health and Human Potential*. Geneva: WHO.
5. The Lancet. (2016). *Advancing Early Childhood Development: From Science to Scale. The Lancet Series on Early Childhood Development*. London: Elsevier.
6. Black, M. M., Walker, S. P., Fernald, L. C., Andersen, C. T., DiGirolamo, A. M., Lu, C., ... & Grantham-McGregor, S. (2017). *Early childhood development coming of age: Science through the life course*. *The Lancet*, 389(10064), 77–90.
[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(16\)31389-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)31389-7)
7. Council of the European Union. (2019). *Council Recommendation on High-Quality Early Childhood Education and Care Systems (2019/C 189/02)*. *Official Journal of the European Union*.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019H0605%2801%29>
8. European Commission. (2014). *Proposal for Key Principles of a Quality Framework for Early Childhood Education and Care*. Brussels: European Commission.
9. Закон за предучилищното и училищното образование (ЗПУО). (2016). Обн. ДВ, бр. 79 от 13.10.2015 г., в сила от 1.08.2016 г.

- 10. Министерство на образованието и науката (МОН).** (2021). *Национална стратегия за развитие на предучилищното и училищното образование 2021–2030*. София: МОН.
- 11. Eurostat.** (2023). *EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC): Children at risk of poverty or social exclusion*. Luxembourg: Eurostat.
<https://ec.europa.eu/eurostat>

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Радева, С. И. (2016). *Социално-образователен модел за ранно детско развитие – възможност за ефективна грижа, образование и подкрепа*. Годишно научно-методическо списание „Образование и технологии: Иновации в обучението и познавателното развитие“, том 7, статия 16. Бургас: Сдружение „Образование и технологии“.
2. Радева, С. И. (2017). *Професионалната подкрепяща супервизия като елемент от социално-образователен модел за включване на 2–5-годишни деца*. Годишно научно-методическо списание „Образование и технологии: Иновации в обучението и познавателното развитие“, том 8 (136-137). Бургас: Сдружение „Образование и технологии“.
3. Радева, С. И. (2016). *Социално-образователен модел за ранно детско развитие*. В: Сборник доклади от Девета научно-практическа конференция по предучилищно образование „Водим бъдещето за ръка – заедно с нашите деца“. Пазарджик: Регионално управление на образованието – Пазарджик.
4. Scanlon, G., Radeva, S., McKenna, G. & Maguire, C. (2023). *Together from kindergarten: exploring quality to inform inclusion in early childhood settings in Bulgaria*. *European Early Childhood Education Research Journal*, 31(4), 544-561.